

УДК 340.12

С.В. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Львівський державний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ФЕНОМЕНІВ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПОВАГИ ДО ПРАВА

Ключові слова: правосвідомість, повага до права, громадянське суспільство, особистість, дефініція

Формування громадянського суспільства відбувається через зародження та розвиток ряду інститутів, серед яких особливе місце займає таке явище, як правоповага. Наукове дослідження формування феномену поваги до права вбачається у тому, що особистість не під страхом покарання, а сама, за власним внутрішнім покликом схильна ставитися до правових принципів і свобод, як до найвищої соціальної цінності. Формується повага до права тільки при наявності в особистості високого рівня правосвідомості та правової культури. Тому дослідження цих елементів правової системи є метою цієї наукової статті.

Феномен правосвідомості досліджується з різних позицій в роботах багатьох авторів, зокрема А.А. Козловського, М.В. Костицького, С.С. Сливки, В.І. Темченка та ін. Новизна роботи полягає в дослідженні розвитку ідеї поваги до права та встановленні її впливу на сучасні наукові політико-правові концепції правосвідомості.

Правосвідомість виступає дієвою силою права та активним чинником суспільного життя. Через правосвідомість особистість визначає себе суб'єктом права. Свідомість з погляду філософії є специфічно людська форма ідеального віддзеркалення і духовного освоєння дійсності. Це вищий вид духовної активності особи, що виражається в здатності відображати реальність у формі відчуттів і розумових образів, що передбачають практичну діяльність і що повідомляють її цілеспря-

мований характер. Це означає, що правосвідомість – одна з форм суспільної свідомості, що є особливим способом ідеального віддзеркалення і духовного освоєння правової дійсності [1, с.5].

Правосвідомість розглядається як основний об'єкт дослідження філософії права, як «необхідний елемент функціонування і розвитку права, джерело правопорядку і всіх правових явищ, які підтримують життя права, без якого воно було б неможливим» [2, с.72].

Деякі російські правознавці правосвідомість визначають як «сукупність уявлень і почуттів, що виражають ставлення людей до права і правових явищ в суспільному житті» [3, с.302]. На нашу думку, дане визначення є дещо звуженим, оскільки правосвідомість включає не тільки теперішній момент часу, але й перспективу і бажання розвитку особливостей функціонування права та правових явищ. Окрім того, правосвідомість має включати не тільки уявлення та почуття щодо права, але й загальну систему інших наукових і антропологічних характеристик, серед яких зазвичай виділяють ще погляди, ідеї, переконання, оцінки, настрої, концепції, звички, стереотипи тощо. На підтвердження нашої позиції наведемо думку Ю. Калиновського: «Правосвідомість – це багатоаспектне, поліфонічне явище, яке містить низку компонентів: раціональний (погляди, уявлення, ідеї про право); психологічний (почуття, емоції, що спричинені правом і виражають ставлення до чинного або бажаного права); поведінковий (настанови на певну поведінку у правовій сфері тощо)» [4, с.123].

Попередній загальнонауковий аналіз вимагає сприйняття єдиної смислової конструкції, що дозволяла прийняти її за універсальну, робочу дефініцію. Найбільш прийнятною, в контексті нашого дослідження, вважаємо авторське визначення М. Цимбалюка: «Правосвідомість – це категорія філософії права, що відображає ставлення людей до права, правового способу життя в системі правових знань, правових почуттів, переконань, вольових установок; вона виробляє оцінку діючої в су-

спільстві правової теорії та юридичної практики, визначає можливі шляхи їх вдосконалення, виходячи з вимог природного права, загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини і громадянина» [5, с.20]. Це визначення включає найбільшу кількість елементів з точки зору наукової герменевтики, відображає правосвідомість як філософську категорію, встановлює її як ставлення людей до права, а у широкому розумінні повага до права – це позитивне ставлення особистості до права як до суспільної цінності.

При формуванні юридичних норм державна влада, в першу чергу повинна «спиратися на існуючу правосвідомість і правову культуру народу, диференціювати і стимулювати кращі їх взірці, прагнути не до абстрактно-відірваного від життя і Духа країни, творчості закону», а до «уже інтегрованих в суспільну свідомість еталонів і регуляторів поведінки» [6, с.621].

Особистість не зможе жити в соціумі без правосвідомості, тому що тоді виключаються такі елементи співжиття, як загальні правила і норми для всіх членів суспільства, правопорядок, повага до інших людей, що призведе до краху такого суспільства. Низький рівень поваги до права, як і низький рівень правосвідомості, призводить до панування насильства, нерівності членів соціуму, незахищеності окремої людини перед владними інститутами. Природа права і правових явищ включає усвідомлення того, що правила поведінки створюються особистостями з високим рівнем правосвідомості та й з високим рівнем поваги до права для загальної маси осіб з такими якостями.

Абстрагування особою своєї індивідуальності саме як суб'єкта права проявляється через призму правосвідомості та правоповаги. І. Ільїн визначив три аксіоми правосвідомості. До першої належить наявність у особистості почуття власної гідності. Друга аксіома – особистість повинна бути духовною, автономною істотою, та відповідати за свої вчинки. Третя аксіома – повага і довіра їх один до одного [2, с.134]. Такі твердження дають мож-

ливість зрозуміти, наскільки об'ємне і всюди-суще поняття правосвідомості. Феномен «правосвідомість» – це багатоаспектне явище, що акумулює уявлення і почуття, які формуються на основі трьох елементів: знання права, ставлення до права, а також засвоєння навичок правової правомірної поведінки. Феномен поваги до права виступає вагомим, але тільки структурним елементом правосвідомості особистості. Правосвідомість є цілісністю, а тому правоповага повинна бути абсолютно безумовно сприйнята як складова частина єдиної, цілісної правової реальності. Правосвідомість особистості не зосереджується тільки на усвідомленні чинних правових норм, а передбачає можливість критично оцінювати об'єктивне право, піддавати його суб'єктивній оцінці.

Феноменолого-герменевтична філософія права в основу дослідження суб'єкта ставить трансцендентальне ядро. Правосвідомість – це те універсальне, що складає сутність правової особистості, а повага до права, де термінується як емпіричне, але тільки їх поєднання, взаємообумовленість і переплетення, може надати цілісної характеристики суб'єкта, який має ціннісно-орієнтований характер. Отже, «правова людина», це не та, яка тільки чітко дотримується об'єктивних правових приписів, але це й та особистість, що є живим носієм права з активною правовою позицією. Ця позиція визначається поєднанням двох елементів: правосвідомості і правоповаги.

Роль досліджуваних феноменів у суспільному житті детермінується також економічними та соціально-побутовими чинниками, обумовленими соціально-економічним устроєм конкретного суспільства, рівнем розвитку культури цієї цивілізації. Будь-яка діяльність у межах громадянського суспільства зумовлена економіко-матеріальними факторами. Як зазначають сучасні українські політологи, «інтереси людей перш за все детерміновані їхніми економічними інтересами» [7, с.45]. Антропологічні інтереси формуються, впливають і випливають з економічних інтересів та цілей людини. Почуття з приводу права та

соціуму визначається матеріальними умовами економічного достатку суб'єкта права. Існує беззаперечна аксіома – економічно високий достаток, добробут та належні умови життя суб'єкта права призводять до належного рівня поваги до права та інших позитивних явищ. Економічні інтереси осіб отримують форму юридичних мотивів та установок і проявляються у вигляді економічних, політико-правових переконань і оцінок. Потреби та інтереси економічного розвитку в правосвідомості отримують форму і забарвлення юридичних ідей, теорій, відчуттів і установок, які є своєрідним барометром втілення економічних потреб в чинне законодавство. Реалізація принципів ринкової економіки та належного соціально-побутового забезпечення членів суспільства, «турбота про забезпечення гідних умов життя» [8, с.3] сприятиме підвищенню правосвідомості суб'єкта права і рівня його поваги до права.

Правосвідомість і повага до права наділені рядом спільних характеристик, оскільки формуються у одного й того ж самого суб'єкта права; мають однакові умови для зародження, розвитку і досягнення найвищого рівня; обумовлюються єдиними соціально-правовими, моральними, релігійними, політичними умовами; разом і однаково впливають не тільки на правомірну чи протиправну поведінку особистості, але й здійснюють регулювання інших сфер співжиття у соціумі.

Правосвідомість і повага до права – це не ідентичні поняття, хоча мають безліч точок дотику. Серед відмінностей цих суспільно-політичних явищ слід віднести наступні чинники:

1. Сфера правосвідомості є набагато ширшою, ніж сфера правоповаги, оскільки включає додатково ряд інструментів та важелів щодо регулювання і оцінки правової дійсності: ідей, поглядів, теорії, емоції і настрої тощо. Повага до права, це тільки сегмент універсальної матриці – правосвідомості.

2. Часові рамки правоповаги й правосвідомості істотно різняться. Правосвідомість має оціночний характер, тобто визначає, якими

повинні бути діючі норми права, далі правосвідомість встановлює, чи відповідають вони тим чи іншим вимогам. Нарешті вона виробляє певне ставлення до дотримання чи недотримання діючих норм права. Результат оцінки суб'єктом своїх дій в подальшому виступає як мотив його поведінки [2, с.146]. Вбачається, що повага до права не націлена на майбутнє, а є сьогочасним станом особистості. Правосвідомість відображає не тільки сучасні реалії, але є детермінантом розвитку права та інших правових явищ, формує погляди та почуття щодо не тільки чинного, але й стосовно необхідного майбутнього права.

3. Різносторонність векторної спрямованості досліджуваних явищ. Правосвідомість особистості може мати позитивне спрямування, тобто націлювати її носія тільки на правомірну поведінку, а може мати негативний, від'ємний показник. У підтвердження нам зазначає Ю. Грошевий: «Суспільна правова психологія (*складовий елемент правосвідомості – виокремлено нами – С.Ч.*) впливає на сприйняття правової норми, причому цей вплив багатоплановий, може мати як позитивний, так і негативний характер» [9, с.248]. Повага до права – це завжди плюсовий вектор, тобто особистість внутрішньо визнає право як найвищу соціальну цінність суспільства. Повага до права формується і функціонує тільки на фоні позитивної правосвідомості.

4. Як визначають більшість наукових шкіл, правосвідомість – це діалектична єдність раціональних і психологічних компонентів правової ідеології і правової психології. Відмінні риси правової психології полягають в її нестійкості, спонтанному характері розвитку і емоційної насиченості. Це світ первинних, у край нестійких і рухомих реакцій людей, забарвлених їх переживаннями і відношенням до правової дійсності. Вони виявляються на мітингах і зборах громадян, а також в їх повсякденному спілкуванні у вигляді розмовних оцінок, поведінкових актів, думок по різних юридичних питаннях [1, с.11]. Повага до права не з'являється чи не зникає спонтанно. Наукове дослідження антропологічних факторів

формування поваги до права підтвердили, що цей феномен формується в особи з народженні і під впливом особистих характеристик і якостей через призму виховання, сім'ї, соціуму, моральних та економічних чинників переходить у якісний стабільний стан. Цей стан є відносно більш стійкішим, ніж правосвідомість.

5. Відмінності вбачаються у суб'єктному складі. Правосвідомість притаманна будь якій людській істоті. Повага до права, це якісна характеристика тільки особистості. Тобто, можлива наявність людини, яка має абсолютно деформовану правосвідомість і не проявляються жодних елементів поваги до прав і правових явищ.

Досвід розвитку цивілізованих суспільств, демонструє, що добровільне і свідоме виконання своїх громадських обов'язків її громадянами є умовою подальшого розвитку демократії, одним із важливих елементів правосвідомості, умовою високої реалізації прав, свобод і обов'язків особи, оскільки повага до права, закону повинна стати і стає особистим переконанням кожної особи, перетворюється у звичку, навички.

В русі проведеного дослідження нами висловлено чимало тверджень концептуального та ціннісно-регулятивного характеру. Пропонуємо три напрями їх застосування, які у своїй сукупності визначають теоретичну і практичну значущість результатів наукової догми. Перш за все, в кожному з тверджень з очевидністю присутній той смисловий прошарок, який безпосередньо пов'язаний з питаннями організації правового виховання, а саме - з питаннями формування і розвитку правосвідомості як в масово-звичайному, так і в професійному, ідейно-теоретичному виразі. У цих твердженнях закладені підстави, принаймні, для вирішення наступних соціально-правових завдань: 1) завдання органічного поєднання існуючої практики розвитку реактивно-відбивної здатності правосвідомості людини, що забезпечує стабільну законопокірну поведінку, з розвитком здібностей до активної участі в суспільному житті, до правової творчості, до соціальної самостійності, до

позитивної соціальної відповідальності та до феномену правоповаги особистості; 2) завдання органічного поєднання інформаційної бази індивідуальної правосвідомості, що містить знання про існуючі норми, вимоги, встановлені форми дозволені або обов'язкових дій в соціально значущих ситуаціях, з світоглядним, ціннісно-зорієнтованим, багатоідейним сприйняттям правового життя в цілісності та в перспективі а також позитивного ставлення до права та зазначених правових явищ; 3) завдання формування професійної правосвідомості не просто як розвиненішого та наповненого спеціальними прикладними, теоретичними знаннями про право та про організацію правового життя, а як такої форми суспільної правосвідомості, яка є особливим поєднанням елементів, утворених за логікою правової свідомості, з елементами, утвореними за логікою політичної та наукової свідомості, однак фактор правоповаги не детермінує безумовну право повагу суб'єкта права.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що правосвідомість та феномен поваги до права тісно пов'язані з самою ідеєю права. Правові ідеї щодо свободи особи, соціальної рівності і справедливості завжди слугували засобами оцінювання людської поведінки, і тому одержували законодавче визнання цивілізованих держав. Правова свідомість та правоповага генетично і історично передують будь-якому позитивному праву, законотворчому процесу. Усвідомлення соціальної цінності особи, її індивідуальних прав, їх природного характеру свідчать про те, що законодавство кожної демократичної держави зобов'язано визнавати і гарантувати загальні основні права і свободи людини і громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учебное пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.
2. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин – М. : Рагортъ, 1993. – 235 с.

3. Теория государства и права / под ред. Б. К. Бабаева. – М. : Юрист, 2002. – 410 с.
4. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
5. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.12 / М. М. Цимбалюк. – К., 2004. – 183 с.
6. Марченко М. Н. Теория государства и права : курс лекций / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, Изд-во Московск. ун-та, 2004. – 785 с.
7. Юрій М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 416 с.
8. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2-х т. Т. 1 / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – 396 с.
9. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект / Ю. М. Грошевий // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 248–255.

Чайковський С. В. Філософські проблеми співвідношення феноменів правосвідомості та поваги до права / С. В. Чайковський // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 939–943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11hcvgfp.pdf>

Розглянуто політико-правові теорії, щодо проблеми формування поваги до права через призму правосвідомості особистості, беруться до уваги концепції основних наукових політико-правових шкіл. Зосереджено увагу на теоретичних аспектах взаємодії феноменів правосвідомості та поваги до права. Вказуються концептуальні підходи до розуміння правосвідомості з погляду філософії права.

Чайковский С.В. Философские проблемы соотношения феноменов правосознания и уважения к праву

Рассмотрены политико-правовые теории, по проблеме формирования уважения к праву через призму правосознания личности, принимаются во внимание концепции основных научных политико-правовых школ. Сосредоточено на теоретических аспектах взаимодействия феноменов правосознания и уважения к праву. Указываются концептуальные подходы к пониманию правосознания с точки зрения философии права.

Czajkowski S.V. Philosophical Problems of a Parity of Phenomena of Sense of Justice and Respect for Law

A political and legal theory on the problem of respect for the law through the prism of individual justice is considered, taking into account the basic concepts of science policy and legal schools. It is concentrated to theoretical aspects of interaction phenomena of justice and human rights. conceptual approaches to understanding justice in terms of philosophy of law.